

Mâlîkî Mezhebinde Mezhep İçi Görüşler Hiyerarşisi, Kullanılan Rumuz ve İstilahlar

Ömer ASLAN

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı/Vaiz, Van/Türkiye
PhD., Directorate of Religious Affairs /Preacher, Van/Turkey
e-posta: aslan65omer@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-5682-2722
DOI: 10.34085/buifd.1321920

Öz

Mevcut nassların alanı sınırlı, fıkıhla ilgili meselelerin alanı sınırsız olduğu için akıl, hakkında nas bulunmayan meselelerde mevcut naslara dayanarak hükümler çıkarır. Bu yüzden insanların karşılaştıkları meselelere ve sosyal sorunlara çözüm bulunabilmesi noktasında ihtihada ihtiyaç duyulur. Bu husus ya mutlak icthad ve şer'î delillerden istinbat yoluyla ya bir mezhebin usulüne göre icthadda bulunmayla veyahut bir mezhepteki sabit hükümlerden tahrîcte bulunarak mümkün olabilir. Bu da ancak o mezhepte sabit olan kaideleri bilmek ve bu kaidelere göre uygun hareket etmekle mümkündür. Bu alanda İslâm Hukuk ekollerinin metotları birbirinden farklıdır. Bu ekollerden biri olan Mâlîkî mezhebi de diğer mezheplerde olduğu gibi gelişimini sürdürürken farklı evrelerden geçmiş, bu süre zarfında ortaya çıkan yeni meselelere çözüm bulmak amacıyla kendi disiplini içerisinde bir takım yöntemler kullanarak kendine has bir metot oluşturmuş ve geliştirmiştir. Keza mezhebin gelişim merhalelerini belirleyen ve anlaşılmasını sağlayan özel bazı istilahlar da oluşturmuştur. İmam Mâlîk'in usulü, telif ettiği *el-Muvatta'* adlı eserindeki fikhî görüş ve tercihlerinden ve talebeleri tarafından kendisinin yazdığı risale ve verdiği fetvalarından oluşturulan eserlerden anlaşılmaktadır. Talebeleri de bunlardan bir usul tespit ederek usul kurallarını furû' fıkıh konuları üzerine bina etmişlerdir. İlmî anlayış ve kavrayışları, algılama biçimleri birbirinden farklı olan bu talebeler, hocalarından aldıkları ilmî birikimi farklı anlayış metotlarıyla aktarmış ve yaymışlardır. Bunun neticesinde başta Medine olmak üzere Mısır, Irak ve Mağrib gibi coğrafyalarda birbirinden farklı istidlâl metotlarına sahip Mâlîkî eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Mâlîkî mezhebinin istidlâl metodu ve hiyerarşik yapısı incelenmiş ve neticede farklı bölgelerde ortaya çıkan usule ilişkin uygulamaların neler olduğu ortaya konulmuştur. Yine bu çalışmada mezhebin gelişmesiyle birlikte yaygın olarak kullanılan istilahlar irdelenmiş ve istidlâl metodunun seyri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mâlîkî Mezhebi, İctihad, Müctehid, Mukallid, Rumuz.

The Hierarchy of Intra-Madhhab Views, Symbols and Terminology Used in the Mâlîkî School of Thought

Abstract

The scope of existing textual sources is limited, while the domain of jurisprudential issues is vast. Consequently, the process of deriving legal rulings using reasoning, known as *idjtihād*, becomes necessary for addressing contemporary issues and social problems in which specific textual guidance is not readily available. This endeavor is often accomplished through unrestricted *idjtihād* and the deduction of legal rulings from Islamic primary sources (*istinbāt*), or by adopting the methodology of a particular school of thought, or by extracting rulings from the established principles within a particular school of thought (*takhrîdj*). However, this requires a deep understanding of the fixed principles in that school and adhering to them. In this context, the methodologies of Islamic schools of jurisprudence differ from one another. Like other schools of jurisprudence, the Mâlîkî School has undergone various phases of development. Over time, it has developed its own methodologies to provide solutions to emerging issues within its

discipline. It has employed various methods within its own discipline to devise a distinct methodology aimed at addressing these issues. Imam Mālik's method can be understood from his jurisprudential views and preferences in his work called *al-Muwatta'*, and from the works derived by his students from the treatises he wrote and the legal verdicts (*fatāwā*) he gave. Moreover, Imam Mālik's students, in turn, established a methodology based on some of these principles and applied these methodological rules to subsidiary jurisprudential issues. These students, with varying scientific understandings and perceptions, conveyed and propagated the knowledge they acquired from their teacher using distinct methods of understanding. As a result, Mālikī inclinations with varying methods of interpretation (*istidlāl*) emerged in different geographical regions, primarily in places like Madina, Egypt, Iraq, and the Maghreb. This study delves into the interpretive methods and hierarchical structure of the Mālikī school and, ultimately, elucidates the practices related to this methodology in different regions. Furthermore, this research examines the terminologies commonly used with the development of the school and presents the trajectory of the interpretive method.

Keywords: Islamic Jurisprudence, Mālikī School, Idjtihād, Mudjtahid, Muqallid, Rumūz.

Giriş

İctihad olgusunun Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden itibaren başlayan kadîm bir tarihi vardır. Nitekim Hz. Peygamber vahyin doğrudan hükme bağlamadığı meseleleri, icthadda bulunarak hükme bağlardı. ¹ Sahâbe dönemi de icthad tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Keza sahâbe de Kur'ân ve sünnette hükmü yer almayan meselelerle karşılaştıklarında Kur'ân ve sünnetin genel ilke ve amaçlarını gözeterek kendi icthadlarıyla çözüm üretirlerdi.²

İctihad faaliyetinin belirli bir takım ilkeler ve kurallar doğrultusunda olması düşüncesi, icthad usulünün doğmasına vesile olmuştur. İlk dönem müctehidlerin fıkıh istinbat sahasında kendilerine has usulleri vardı. İmâm Şâfiî dışındaki müctehidler, kendi usulleriyle ilgili herhangi bir bilgi aktarmamış ve eser telif etmemişlerdir. Ancak usulleri, telif ettikleri eserlerinden, verdikleri fetvalardan ve kendilerinden nakledilen görüşlerden anlaşılmaktadır. Hanefî fakihler gibi Mâlikî fakihler de fūrū-i fıkıh meselelerinden hareketle mensubu oldukları mezhebin usulünü inşa edip insanların belirli kural ve şartlara riayet etmeksizin icthadda bulunarak insanları yanıltmalarını önlemek amacıyla icthad usulüne dair eserler kaleme almışlardır. İctihad usulü ile alakalı bilgiler, Şâfiî mezhebi dışındaki mezheplerde olduğu gibi Mâlikî mezhebinde de ilk dönem klasik fıkıh literatüründe sistematik olarak ele alınmamıştır. Bu bilgiler, fūrū-i fıkıh kitapları ile fıkıh usulü ve fetva türü eserlerde muhtelif vesilelerle ele alınır ve nispeten dağınık bir görüntü arz eder. Bu konular, belli bir tarihten itibaren müstakil eserlerde ele alınır olmuş ve diğer mezheplerde olduğu gibi Mâlikî mezhebinde de müstakil bir icthad usulü yazımı şekillenmiştir.

Mâlikî fakihler de diğer mezheplerde olduğu gibi mezhep literatüründe, görüş ve rivayetler konusuna açıklık getirerek görüş hiyerarşisini belirlemek için farklı terimler kullanmışlardır. Böylece mezhep içerisinde var olan görüşlerden birini tercih ederken veya naklederken nasıl bir metot takip edilmesi gerektiğini belirlemiş ve mezhep içi disiplini sağlamışlardır. Keza mezhebin temel kaynakların içerikleri daha sonraki fakihler tarafından bazı muhtasarlarla kısaltılmıştır. Bu kısaltmalarda İmâm Mâlik'in, mezhebin önde gelen

¹ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (öl. 1250/1834), *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki ilmi'l-usûl*, thk. Ebî Havs Sâmi b. el-'Arabî, (Riyad: Dâru'l-Fedîle, 2000), 1046-1048; Muhammed, Riyâz, *Usûlü'l-fetvâ ve'l-kadâ fi'l-mezhebi'l-Mâlikî*, (b.y.: y.y., 1996), 35.

² Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki ilmi'l-usûl*, 1051-1055.

âlimlerinin, mezhebin temel kitaplarının veya daha sonra atf yapılan âlimlerin isimleri yerine rumuzlar da kullanılmıştır.

Bu konu üzerinde Türkiye’de derli toplu bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Örneğin Osman Yılmaz’ın “Endülüs Mâlikî Hukuk Geleneğinde Mezhep İçi İstidlal Yöntemi Olarak Mâ Cerâ Bihî’l-Amel Kavramı” adlı yüksek lisans tezinde sadece Endülüs ekolünün istidlâl yöntemi ele alınmıştır. Arap âleminde ise Mâlikî mezhebine mensup özellikle çağdaş yazarlardan Riyâz’ın “Usûlü’l-fetvâ ve’l-kadâ fî’l-mezhebi’l-Mâlikî, (b.y.: y.y., 1996)” ve Zafirî’nin “Mustalahâtü’l-mezâhibi’l-fıkhye, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2002)” eserlerinde konuyla ilgili bilgiler farklı başlıklar altında satır aralarında ve konular arasında serpiştirilmiş bir vaziyette işlenmiştir. Bu nedenle işlenen konunun daha iyi anlaşılması ve bilinmesi amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Çalışmada İmâm Mâlik’in meseleleri ele alış metodu, Mâlikî mezhebinin teşekkül, gelişim ve istikrar dönemi, mezhep içi ekollerin meseleleri ele alış metodları, mezhebin görüşler arası tercih hiyerarşisi ile mezhepte kullanılan ıstılahlar ele alınarak izah edilmiştir. Burada öncelikle konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ictihad kavramı üzerinde durulacaktır.

1. İctihad

İctihad, Arapça’da *c-h-d* (الجهد) kökünden türemiş olup meşakkat ve tâkat anlamına gelmektedir. *Cehd*/ جهد veya *cühd*/ جُهد şeklinde okunan bu kelime, bir görüşe göre *cehd* meşakkat, *cühd* ise tâkat demektir.³ *C-h-d* (جهد) kökü Kur’ân-ı Kerîm’de altı yerde geçmektedir. Beş yerde *cehd*⁴ bir yerde de *cühd*⁵ şeklinde yer almaktadır. İctihad kelimesi, mübalağa ifadesi için kullanılan “ifti’âl / افتعال” kalıbındadır ve “Bir konuda elden gelen çaba ve gayretin sarf edilmesi” anlamında meşakkatli ve külfetli durumlar için kullanılır.⁶ İctihad kavramı terim olarak “Amelî bir meselenin şer’î hükmüne ulaşabilme yolunda fakihin elinden gelen çabayı sarf etmesidir.” Bu faaliyeti yapabilecek fakihe müctehid denir.⁷ Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için İmâm Mâlik’in (öl. 179/795) hüküm istinbatında bulunurken nasıl bir usul takip ettiğini ortaya koymak gerekir.

1.1. İmâm Mâlik’in Meseleleri Ele Alış Metodu

“Mezhebü Ehl-i Medine” olarak da bilinen Mâlikî mezhebi, İmâm Mâlik b. Enes tarafından ‘Medinelilerin icmâ ve uygulamaları’ esas alınarak ön plana çıkmıştır. İmâm Mâlik, kendi ifadesiyle yöntemini şöyle belirlemiştir:

“Bunlar (el-Muvatta’daki fikhî hükümler) fakih ve ilim erbabının ihtilaf etmeksizin icmâ halinde kabul ettikleri görüşlerdir. Ben kendiliğimden bir şey eklemedim. Bunlar bizim belde halkının yaşadıkları, âdetin cari olduğu hükümler ile umumi ve hususi örflerdir.

³ Ebü’l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr el-Efrîkî el-Mısırî, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.), 3/133.

⁴ el-Maide 5/53; el-En’am 6/109; en-Nahl 16/38; en-Nur 24/53; Fâtr 35/42.

⁵ et-Tevbe 9/79.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 3/135.

⁷ Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (ö. 606/1209), *el-Mahsûl fi ilmi’l-usûli’l-fıkhi*. thk. Cebbâr Feyâd el-‘Alvânî, (b.y.: Müessesettü’r-Risâle, t.y.), 6/6; Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl ilâ tahkiki ilmi’l-usûl*, 1025; Abdurrahman Haçkalı, *İslâm Hukuk Tarihinde Gayeci İctihad Metotunun Gelişimi* (İstanbul: Etüt Yayınları, 2004), 13; H. Yunus Apaydın, “İctihâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/432-445.

Söylediklerimin bir kısmı, ilim ehlinin görüşlerinden beğendiklerimdir. Ulemadan işitmediğim meseleler hakkındaki görüşlerim ise karşılaştığım fakihlerin metotları üzerine yaptığım ictihadlarımdır ki bunlar da gerçeğe en yakın olan görüşlerdir. Medine ehlinin mezhebi dışına çıkmadım. Bunları onlardan aynen işitmemiş bile olsam söylediklerim sünnete uygundur. Bunlar Hz. Peygamber'in, Raşid imâmın ve ilim ehlinin reyleri/görüşleridir. Ben de bu görüşlerin dışına çıkmadım.⁸

Bu özlü ifadeler İmâm Mâlik'in istinbat metodunun mahiyetini göstermektedir. İmâm Mâlik'in fikhî istinbat sahasında kendine has bir usulü vardı. Fakat o, kendi usulüyle ilgili herhangi bir bilgi aktarmamış ve eser telif etmemiştir. Ancak onun usulü, telif ettiği *el-Muvatta'* adlı eserinden,⁹ verdiği fetvalardan ve kendisinden nakledilen görüşlerden anlaşılmaktadır. Zira İmâm Mâlik, *el-Muvatta'*daki hükümlerin bir kısmını hadislerden bir kısmını Medine ehli icmândan ve bir kısmını da görüştüğü tâbiî'nin görüşlerinden elde etmiştir. Bazıları ise ictihadı neticesinde elde ettiği görüşleridir.¹⁰ Dolayısıyla kendisinden intikal eden fûrû-i fıkıh meselelerinden onun ictihad usulünü çıkarmak mümkündür. O usulünü, biri nassa dayalı olan naklî, bir diğeri de akla dayanan ictihadî olmak üzere iki ana usul üzerine bina etmiştir.¹¹ Hanefî fakihler gibi Mâlikî fakihler de fûrû-i fıkıh meselelerinden hareketle mezhebin usulünü inşa edip usul ile ilgili eserler meydana getirmişlerdir.¹² Mâlikî fıkıh usulü, delil türlerinin çeşitliliği açısından en zengin mezhep olup usul kaynakları şöyle sıralanabilir:

- a. Kitap,
- b. Sünnet, (mütevâtir, meşhur, âhâd ve meşhur görüşe göre râvisi sika olan mürsel hadis)¹³
- c. İcmâ,
- d. Medinelilerin icmâ ve uygulamaları,
- e. Kıyas,
- f. Sahâbe Kavli,
- g. Şer'u Men Kablenâ
- h. Mesâlih-i Mürsele veya istislâh,

⁸ Muhammed Ebû Zehra, *Mâlik hayâtühü ve 'asruhü - ârâuhü ve fikhühü*, (b.y.: Dârü'l-Fikri'l-'Asrî, ts.), 234.

⁹ Örneğin *el-Muvatta'* da İmam Mâlik'in 'mürsel ve münkatı'' hadisleri hüküm istinbatında kaynak olarak kullanmıştır. Keza 'Kıyas'ı da hüküm istinbatında temel kaynaklar arasında saymıştır. Mesela İmam Mâlik, kocası kayb olduğu için başkasıyla evlendikten sonra kocası dönen kadını, kocası tarafından ric'î talâkla boşanmış ve daha sonra ric'at edilmiş, ancak ric'atten haberi olmadığı için başkasıyla evlenmiş kadına kıyaslamıştır. Buna göre ric'î talâkla boşanmış, ancak kocasının kendisine döndüğünden haberi olmadığından başkasıyla evlenen kadın ilk kocasına döneceği gibi kocası kaybolup başka bir kimse ile evlendikten sonra kocasının geri geldiği kadın da ilk kocasına döner. bk. Ebû Zehra, *Mâlik hayâtühü*, 272.

¹⁰ Ebû Zehra, *Mâlik hayâtühü*, 233-234.

¹¹ Ebû Zehra, *Mâlik hayâtühü* 272; Ahmed Haccî el-Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyetü'l-erbaa*, (Kuveyt: İdâretü'l-İftâ, 1436/2010), 73-74.

¹² Ebû Zehra, *Mâlik hayâtühü*, 272-273.

¹³ Ebû'l-Velîd el-Bâcî (öl. 474/1081), *İhkâmü'l-füsûl fi ahkâmî'l-usûl*, thk. Abdülmeccid Türkî, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1410/1995), 355; Muhammed Ebû Zehra, *Târihü'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 398-399; Muhammed İlyâs el-Merâkişî, *Tetavvuru'l-menheci'l-usûlî 'inde'l-Mâlikiyye*, (Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezü'l-Muvatta, ts.), 243-244.

1. İstihsân

i. Sedd-i Zerâî',

k. İstishâb.¹⁴

Görüldüğü üzere İmâm Mâlik, hüküm istinbatında bulunurken temelde Kitap, sünnet, icmâ ve Medinelilerin icmâ ve uygulamaları delillerini esas almış, bu delillerin doğrudan hükme bağlamadığı meselelerde ise tâli kaynaklara başvurmuştur. Mâlikî mezhebinin ictihad usulünün gelişmesine ve istikrar bulunmasında katkı sağlayan mezhebin gelişim süreçlerinin görüş hiyerarşisi, ictihad usulü açısından önem arz etmektedir.

2. Mezhebin Teşekkül Süreci

İmâm Mâlik'ten sonra Mâlikî mezhebi farklı gelişim süreçleri içine girerek günümüze kadar gelmiştir. Her dönem, kendine has bazı özelliklere sahip olup diğerinden farklıdır. Mezhebin görüş hiyerarşisinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağını düşündüğümüz bu süreçleri incelemekte fayda vardır:

2. 1. Teşekkül ve Tesis Dönemi

Bu dönem, İmâm Mâlik ve öğrenci halkasının meydana getirdiği birikimin fıkıh mezhebi haline dönüşmesi sürecini içerir¹⁵ mezhebin ortaya çıkmasıyla başlar, h. III. yüzyılın sonlarına doğru Irak âlimi Kâdî İsmail b. İshâk (öl. 282/895) ile son bulur. Bu dönem, İmâm Mâlik'in rivayet ve görüşleri ile öğrencilerinin akvâl ve semâ'ları -İmâm Mâlik'den işittikleri fetva ve hükümler- farklı eserlerde bir araya getirilmesi ve tedvin edilmesiyle temeyyüz etmiştir. Böylelikle itimat edilen ümmehât ve devâvîn¹⁶ eserleri ortaya çıkmıştır.¹⁷ Bu eserler aynı zamanda İmâm Mâlik'ten herhangi bir rivâyetin gelmediği konularda yapılan tahrîçleri ile onun talebelerinin semâ' (İmâm Mâlik'in fetvalara, hükümlere ve meselelere verdiği cevaplar) ve ictihadlarını da içermektedir.¹⁸ Bu dönemde telif edilen ve "ümmehâtü'l-erbaa" olarak bilinen eserler şunlardır: Sahnûn b. Sait et-Tenûhî'nin (öl. 240/854) *el-Müdevven'e*'si, Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî'nin (öl. 238/853) *el-Vâzihâ'sı*, Muhammed b. Ahmet el-'Utbi'nin (öl. 255/869) *el-'Ütbiyye* ve İbn Mevvâz'ın (öl. 269/883) *el-Mevvâziyye*'sidir.¹⁹

2. 2. Gelişim Dönemi

Bu dönem, h. IV. yüzyılın başlarından başlar, h. VI. yüzyılın sonu ile h. VII. yüzyılın başı veya Celâlüddîn Abdullâh b. Necm b. Şâs'ın (öl. 616/1219) vefatıyla son bulur. Bu dönem aynı zamanda branşlaşma, uygulama ve tercih dönemlerini de kapsamaktadır.²⁰ Dolayısıyla bu dönem, meselelerin incelenmesiyle, gözden geçirilmesiyle, özet haline getirilmesiyle ve

¹⁴ Muhammed İbrahim Ahmed Ali (öl. 1430/2009) - Ali b. Muhammed b. Abdülaziz (öl. 1419/1998), *el-Mezhep înde'l-Hanefiyye - el-Mâlikîyye- eş-Şâfiyye - el-Hanbeliyye*, thk. Türkî Muhammed Hâmid, (Kuveyt: el-V'ayi'l-İslâmî, 1433/2012), 147; Muhammed İbrahim el-Hafnâvî, *el-Fethu'l-mübîn fi ta'rîfi müstelehâti'l-fükehâi ve'l-usûliyin*, Dördüncü Baskı, (Kahire: Dârü's-Selâm, 1432/2011), 78.

¹⁵ Eyyüp Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/519.

¹⁶ "Devâvîn": Bu ifadeden Ümmehât eserleri ile 'Kâdî İsmail'in *el-Mebsût'u* ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs el-Kayrevânî'nin (öl. 260/874) *el-Mecmû'a'sı* kastedilir. bk. Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyyetü'l-erbaa*, 111-112.

¹⁷ Muhammed - Ali, *el-Mezhep*, 145.

¹⁸ Hafsa Kesgin, "Mâlikî Mezhebinde Mezhep İçi İhtilâl", *Diyanet İlmî Dergi* 56/1 (2020): 26.

¹⁹ Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyyetü'l-erbaa*, 70.

²⁰ Muhammed - Ali, *el-Mezhep*, 145-146.

bölgelere ayrılıp kaleme alınmasıyla öne çıkmıştır.²¹ Bu dönemde telif edilen en önemli eserler İbnü'l-Cellâb'ın (öl. 378/988) *et-Tefrî'*, Ebû Zeyd el-Kayravânî'nin (öl. 386/996) *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*, Berâze'î'nin (öl. 438/1047) *Tehzîbü'l-Müdevvene*, İbn Rüşd el-Cedd'in (öl. 520/1126) *el-Beyân ve't-tahsîl* ve Şehâbeddin el-Karâfî'nin (öl. 684/1285) *ez-Zehîre* adlı eserleridir.²²

2. 3. İstikrâr Dönemi

Bu dönem, h. VII. yüzyılın başlamasıyla veya İbn Hâcib'in (öl. 646/1249) telif ettiği *Câmi'u'l-ümmehât* adlı eseriyle başlar ve günümüze kadar devam eder. Ayrıca bu döneme "klasik dönem" adı da verilebilir. Bu dönem şerh, muhtasar, ta'likât ve haşiye türü eserlerin yaygınlaştığı, özellikle kısa ve özlü fıkıh önermelerinden oluşan özet eserlerin telif edildiği bir dönemdir.²³ Bu eserler, kendi dönemlerine kadar gelen Mâlikî fıkıh çalışmaları hakkındaki değerlendirme ve tercihleriyle Mâlikî tarihinde önemli bir yer edinmektedir.²⁴ Bu dönemde telif edilen en önemli eserler şunlardır: Osman b. Ebû Bekr (öl. 646/1248), *el-Câmi' beyne'l-ümmehât*, Halîl b. İshâk (öl. 776/1324), *el-Muhtasar*, İbrahim b. Ferhûn (öl. 799/1397) *Tebziratü'l-hükkâm*, Ahmed b. Yahya el-Venşerîsî'ye (öl. 914/1508) ait *el-Mi'yârü'l-mu'rib* adlı eserlerdir.²⁵

Anlaşıldığı üzere Mâlikî mezhebi farklı gelişim süreçleri içine girerek günümüze kadar gelmiştir. Bunda İmâm Mâlik'in görüşlerinin teşekkül dönemindeki tedvini, verdiği fetvalar ve kendisinden nakledilen görüşlerin katkısı büyüktür. Keza önemli fakihlerin yetişmesi ve farklı istidlâl metotlarının geliştirilmesi de mezhebin sistemleşmesini, mezhebin usul ve kaidelerinin yerleşmesini ve mezhepteki görüşlerin çoğalmasını sağlamıştır.

Medine'ye eğitim almak için gelen öğrenciler, farklı coğrafya ve kültürlerden gelmekteydiler. Bu farklılık, mezhep içinde farklı istidlâl metotlarının oluşmasına sebep olmuştur.²⁶ Bu da mezhep içerisinde medreselerin/ekollerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu medreselerin/ekollerin farklılıkları istidlâl yöntemleri açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle bunları inceleyeceğiz.

2.4. Mezhep İçi Ekollerin Meseleleri Ele Alış Metotları

İmâm Mâlik'in ders halkasına, İslam'ın farklı bölge ve beldelerinden gelen talebeler katılmışlardır. İlmî anlayış ve kavrayışları, zihniyetleri, algılama biçimleri birbirinden farklı olan bu talebeler, memleketlerine döndüklerinde hocalarından aldıkları ilmî birikimi farklı anlama metotlarıyla aktarmaya ve yaymaya başlamışlardır. Bunun sonucunda başta Medine olmak üzere Mısır, Irak ve Mağrib gibi coğrafyalarda birbirinden farklı istidlâl metoduna sahip Mâlikî eğilimler ortaya çıkmıştır.²⁷ Bunlar:

²¹ Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyetü'l-erbaa*, 70.

²² Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyetü'l-erbaa*, 71.

²³ Muhammed - Ali, *el-Mezhep*, 146; Kesgin, "Mâlikî Mezhebinde Mezhep İçi İhtilâf", 31.

²⁴ Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/521.

²⁵ Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyetü'l-erbaa*, 100-105.

²⁶ Örneğin *Medine fukahâsı*, Hz. Peygamber'e nispeti sabit olan 'sahih hadis'i' kabul, rey ve farazi meseleleri reddederken; *Mısır fukahâsı* ise Hz. Peygamber'e nispeti sabit olan 'sahih hadis' ile birlikte sahâbe ve tâbiîn uygulaması ve Medinelilerin uygulamalarının desteklediği/teyit ettiği Nebevî hadise itimat etmişlerdir. *Irak fukahâsı*, farklı olarak hadis ile rivayetin yanında rey ve kıyası da kullanmıştır. *Mağrib fukahâsı* da sahah hadis ve rivayetlere öncelik verip ihtimali görüşleri açıklamış ve şer'î hükümlere delalet eden mezhep imâmının rivayet ettiği görüşleri belli bir üsluba koymuşlardır.

²⁷ Merâkişî, *Tetavvüru'l-menheci'l-usûlî 'inde'l-Mâlikîyye*, 65.

a. Medine Medresesi: Ana medrese konumunda olan bu medrese, İmâm Mâlik'in öncülüğünde İbn Dînâr (öl. 182/779), İbn Kinâne (öl. 186/802), İbn Mâcişûn (öl. 212/828) ve Mutarrif b. Abdullâh (öl. 220/835) gibi önemli fakihler sayesinde gelişmiştir. Yukarıda geçtiği üzere İmâm Mâlik, fıkıh usulüne dair müstakil bir eser yazmamıştır. Ancak onun usulü, telif ettiği *el-Muvatta'*²⁸ adlı eserindeki fikhî görüş ve tercihlerinden ve talebeleri tarafından İmâm Mâlik'in yazdığı risale ve verdiği fetvalarından oluşturulan eserlerden anlaşılmaktadır.²⁹ Talebeleri de bunlardan bir usul tespit ederek usul kurallarını furû-i fıkıh konuları üzerine bina etmişlerdir.³⁰ Dolayısıyla Medine medresesinin istinbat metodu, esas itibarıyla İmam Mâlik'in takip ettiği ve hüküm istinbatında bulunurken dayandığı delillerden müteşekkildir.³¹ Medine ekolü, sahâbe ve tâbiîn uygulamasına uygun olup olmadığına bakmaksızın Hz. Peygamber'e istinbat nispeti sabit olan 'sahih hadis'i' kabul, rey ve farazi meseleleri reddetmesiyle temayüz etmiştir.³² Nitekim İmâm Mâlik, ders halkasında fikhî bir meseleyi çözüme bağlamak için öğrencileriyle uzun müzakereler edip o meseleyi delillendirerek çözüme kavuştururdu. Çok konuşanın çok hata yapacağı endişesinden hareketle derste çok soru sorulmasını ve ders hocasının da her soruya cevap vermesini hoş görmezdi. Özellikle farazi meseleler hakkında sorular sorulmasına karşı çıkardı. Ancak farklı görüşleri hemen reddetmezdi, onları bir değerlendirmeye tabi tutar, uygun olanı alır, olmayanı da reddederdi.³³

Medine Medresesi: a. Kitap, b. sünnet, c. icmâ, d. Medinelilerin icmâ ve uygulamaları, e. kıyas, f. sahâbe kavli şeklindeki sıralamayı dikkate alarak hüküm istinbatında bulunmuştur. Hüküm istinbatında bulunacak müctehidde Kur'an ile sünneti ve bunlarla ilişkili olan nasih ve mensûh gibi ilimleri ve sahâbe ihtilafını bilmesi gerekli görülmüştür.³⁴

b. Mısır Medresesi: Bu medrese, Osman b. Hakem el-Cüzâmiyy (öl. 163/780) ve Abdurrahman b. Halid el-Cüme'hî (öl. 163/780) gibi fakihlerin Mısır'a yerleşmeleriyle Medine Medresesinden sonra kurulan ikinci medresedir.³⁵ Mısır'da Mâlikî mezhebinin yayılmasında en büyük katkı, İbnü'l-Kâsım (öl. 191/807) İbn Vehb (öl. 197/813) ve Eşheb el-Kaysî (öl. 204/820) gibi fakihlerle talebeleri tarafından sağlanmıştır.³⁶ Mısır çevresi, teşekkül sürecinin erken döneminde en etkili çevre olup Mâlik'in ve halkasının birikimini en iyi temsil ve muhafaza eden

²⁸ "el-Muvatta'", Mâlikî mezhebinin temel kaynakları arasında ilk sırada yer alan bu eser, Hz. Peygamber'in hadisleriyle birlikte Medine halkının uygulamasını (amel-i ehl-i Medîne) yansıtan sahâbe görüşlerini ve tâbiîn'in fetvalarını da toplamak üzere İmâm Mâlik tarafından kaleme alınmıştır. Kitab ve bab tertibinde tasnif edilen ilk eser olduğunu kabul edenler olduğu gibi onu, güvenilir râvilerden sahih hadisler alındığı için sahih kitaplar arasında sayanlar da olmuştur. Ayrıca onda mürsel, münkatı' ve belâğ türünden rivayetlerin yer aldığını belirtenler de vardır. Geniş bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "el-Muvatta'", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/414.

²⁹ Merâkişî, *Tetavvüru'l-menheci'l-usûli 'inde'l-Mâlikîyye*, 66; Kesgin, "Mâlikî Mezhebinde Mezhep İçi İhtilâf", 24.

³⁰ Hafsa Kesgin, "Mâlikî Fıkıh Usûlünün Tarihsel Süreci", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2020): 510.

³¹ Merâkişî, *Tetavvüru'l-menheci'l-usûli 'inde'l-Mâlikîyye*, 69.

³² Kesgin, "Mâlikî Mezhebinde Mezhep İçi İhtilâf", 24.

³³ Merâkişî, *Tetavvüru'l-menheci'l-usûli 'inde'l-Mâlikîyye*, 66; Kesgin, "Mâlikî Mezhebinde Mezhep İçi İhtilâf", 24; Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyetü'l-erbaa*, 86-87; Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü* (III.-V./IX.-XI.yy.), (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 9.

³⁴ Merâkişî, *Tetavvüru'l-menheci'l-usûli 'inde'l-Mâlikîyye*, 137-138.

³⁵ Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyetü'l-erbaa*, 87.

³⁶ Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/521.

çevre olarak kabul edilir.³⁷ Bu çevre, özellikle İbn Kâsım'ın riyasetinde ve Sahnûn'un (öl. 240/854) *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*³⁸ adlı eseri sayesinde, Mâlikî mezhebi medreseleri içerisinde en gözde medrese konumuna gelmiştir. Bu çevre, fikhî faaliyetlerin merkezine *el-Müdevvene*'yi yerleştirmiştir.³⁹ Afrika ve Endülüs'teki medreselerin itimat ettikleri bu medrese, Hz. Peygamber'e nispeti sabit olan 'sahih hadis' ile birlikte sahâbe ve tâbiîn uygulaması ve Medinelilerin uygulamalarının desteklediği/teyit ettiği Nebevî hadise itimat etmekle temeyyüz etmiştir.⁴⁰ İfade edildiği gibi bu medresede, İbn Kâsım, Eşheb el-Kaysî, İbn Vehb, İbn Abdülhakem (öl. 214/830), Asbağ (öl. 225/840) gibi fakihler yetişmiştir.⁴¹

Bu medresenin önemli fakihlerinden biri olan Şehâbeddin el-Karâfî (öl. 684/1285), *ez-Zahîre* adlı eserinde ictihadda bulunacak kişinin taşıması gereken şartları şu şekilde sıralamıştır: a. Lafızların anlam ve delaletlerinin bilgisine sahip olması, b. Usûlü'l-fıkh ilmine sahip olması, c. Kitaptan ahkâm ayetlerini ve ihtiyaç duyulması durumunda ayetlerin yerlerini bilmesi, e. Ahkâm hadisleri ve râvilerin halleri hakkında bilgi sahibi olması, f. İcmâ edilen meselelerin ve hakkında ihtilaf bulunan konuların bilgisine sahip olması, g. Berâet-i asliyye bilgisine sahip olması, h. Nahiv, sarf ve lügat ilimlerini bilmesi. Karâfî, ayrıca müctehidin sadece bazı meselelerde ictihad ehliyetine sahip olabileceğini yani 'cüz'î ictihadda bulunabileceğini de savunur.⁴²

c. Irak Medresesi: Irak, h. II. yüzyılda Hanefî mezhebinin her alanda hakim olduğu bir alandı. Bu medrese, İmâm Mâlik'in öğrencilerinden Süleyman b. Bilal (öl. 176/793), Abdurrahman b. Mehdî (öl. 198/814), Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî (öl. 207/823), Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (öl. 221/836) gibi fakihler Irak'a gelip yerleşmeleri ile kurulmuştur.⁴³ Bu medrese, diğer medreselerden farklı olarak hadis ile rivayetin yanında rey ve kıyası da kullanmıştır. Bu durum özellikle Esed b. el-Furât'ın (öl. 213/828) farazi fıkıh ürünü olduğu anlaşılan meselelerin hükmünü bulma gayretiyle başlar. O, Hanefîlerden İmâm Muhammed'in (öl. 189/805) eserlerindeki meselelere, İmâm Mâlik'e göre cevap bulmak istemiştir. Esed b. el-Furât, İmâm Mâlik'in vefatında sonra Mısır'a dönmüş ve onun fikhî görüşlerini bir araya getirmek maksadıyla İbnü'l-Kâsım'a başvurmuştur. İbnü'l-Kâsım, meselelere öncelikle İmâm Mâlik'ten gelen rivayetlere göre ve hakkında rivayeti bulunmayan meseleleri ise benzerlerine kıyas yaparak cevaplıyordu. Kıyasın söz konusu olmadığı durumlarda da kendi fikhî görüşlerini ortaya koyuyordu. Oysa İmâm Mâlik döneminde sadece var olan meselelere cevap bulunmaya çalışılıyordu. Buna karşın Irak fıkıhı, var olan meseleler yanında farazi ve takdiri meselelere de cevap veriyordu. Böylece Esed b. el-Furât sayesinde olması muhtemel meseleler

³⁷ Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/519.

³⁸ "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ", Mâlikî mezhebinin teşekkül döneminde Mâlik b. Enes ve ona ait ilim halkasının fikhî görüşlerini bir araya getirmek amacıyla tedvin edilen ve farklı Mâlikî çevrelerince mezhep içi fikhî faaliyetlerin temel kaynağı kabul edilerek "ümmehât" veya "devâvîn" adıyla anılan kitaplar arasında ilk sırada yer alan bu eser, mezhep literatürünün en önemli eserlerinden biridir. Geniş bilgi için bk. Ali Hakan Çavuşoğlu, "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/470-472.

³⁹ Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/520.

⁴⁰ Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyyetü'l-erbaa*, 88.

⁴¹ Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyyetü'l-erbaa*, 87.

⁴² Şihâbüddin Ahmed b. İdrîs el-Karâfî (ö. 684/1285), *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 1/144-145.

⁴³ Merâkişî, *Tetavvüru'l-menheci'l-usûli 'inde'l-Mâlikîyye*, 69.

Mâlikî fıkında yerini aldı ve fakihin tahrîcte bulunma yolunu açtı. Bunun en güzel örneklerini mezhep literatürünün en önemli eserlerinden biri olan *el-Müdevvene'*de bulmak mümkündür.⁴⁴ Nitekim Irak çevresi, *el-Müdevvene'*nin meselelerini esas kabul ederek kendi fikhî çalışmalarını delil ve kıyası kullanarak bu eser üzerine inşa etmiştir.⁴⁵

Bu dönemde Mâlikî mezhebi, Hammâd b. İshâk (öl. 267/881) ve İsmail b. İshâk el-Kâdî (öl. 282/895) dönemlerinde zirveye ulaşmıştır. Rey ve kıyası en çok kullanmakla öne çıkan bu medrese, İbnü'l-Kassâr (öl. 397/1007), İbnü'l-Cellâb (öl. 378/989), Ebû Bekr el-Bâkılânî (öl. 403/1013), Kâdî Abdülvehhab (öl. 422/1031) gibi fakihler sayesinde Irak'taki rey medreseleri üzerinde ciddi anlamda tesiri olmuştur. Bu medrese, Irak sınırlarını aşan ve kabul gören yeni usul yöntemleriyle ortaya çıkmış ve bu usul kaideleri ile şerh, talik, tenkit ve muhtasar türü eserler kaleme almıştır.⁴⁶

Bu ekolün önemli temsilcilerinden biri olan Bâkılânî, müctehidde bulunması gereken şartları şu şekilde sıralamıştır: a. Usûl'ül fıkı bilmek, b. Kur'an'dan hükümlerle ilgili ayetleri bilmek, c. Sünnetten hükümlerle ilgili hadisleri bilmek, d. Kitap ve sünneti anlayabilecek miktarda Arapçayı bilme dirayetine sahip olmak, e. Mezheplerle ilgili genel bir bilgiye sahip olmak, f. Kelam ilminde mütebahhir olmak.⁴⁷

d. Mağrib (Kayravân, Tunus, Fas, Endülüs) Medresesi: Bu medrese fakihleri, İmâm Mâlik'in *el-Muwatta'* adlı eserini esas alarak görüşlerini ortaya koymuşlardır. Ayrıca bunlar, mezhep birikiminde muteber olan metinlerin lafızlarını tahlil etme, rivayetleri tahkik etme, farklı rivayetlerden ötürü ortaya çıkan problemleri halletme ve rivayetlerin anlamlarını açıklama üzerinde yoğunlaşmışlardır. Önceki ekollerin ilmî birikimlerinden de yararlanan bu medrese, sahih hadis ve rivayetlere öncelik verip ihtimalli görüşleri açıklamak ve şer'i hükümlere delalet eden mezhep imâmının rivayet ettiği görüşleri belli bir üsluba koymakla öne çıkmışlardır.⁴⁸ Endülüs çevresi İbn Habîb'in *el-Vâzıha'sı* ve Utbî'nin *el-Utbiyye'sini* (el-Müstahrec) esas almıştır.⁴⁹ Bu medresede, Ali b. Ziyâd (öl. 183/799), Behlûl b. Râşid (öl. 183/799), Abdurrahîm b. Eşref (öl. 190/809), İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî gibi fakihler yetişmiştir.⁵⁰

Önceki medreseler gibi Mâğrib medresesi de ictihadda bulunacak müctehid için bir takım şartlar belirlemişlerdir. Bu medresenin önde gelen fakihlerinden biri olan Ebü'l-Velîd b. Rüşd el-Hafîd (öl. 595/1198), *ed-Darûrî fi usûli'l-fıkı* adlı eserinde mutlak müctehidde aranan şartları şöyle sıralamıştır: a. Müctehid, bir usule sahip olmalı, b. Kitaptan ahkâm ayetleri, nâsîh ve mensûh olanları bilmeli, c. Fetva esnasında hüküm içerikli sahih hadisleri bilmeli, cerh ve ta'dîli bakımından râvîler'in durumlarından haberdar olmalı, d. Verdiği fetvanın icmâa aykırı olmadığını bilmesi için icmâ edilen bütün konuları bilmeli, e. Kitap ve sünneti anlayabilmesi

⁴⁴ Ebû Zehra, *Mâlik hayâtühü*, 465-466.

⁴⁵ Muhammed - Ali, *el-Mezhep*, 175; Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/520.

⁴⁶ Merâkişî, *Tetavvüru'l-menheci'l-usûli 'inde'l-Mâlikiyye*, 69-71, 103; Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyyetü'l-erbaa*, 89.

⁴⁷ Merâkişî, *Tetavvüru'l-menheci'l-usûli 'inde'l-Mâlikiyye*, 142-143.

⁴⁸ Merâkişî, *Tetavvüru'l-menheci'l-usûli 'inde'l-Mâlikiyye*, 103; Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyyetü'l-erbaa*, 91-92; Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/520.

⁴⁹ Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/520.

⁵⁰ Hafnâvî, *el-Fethu'l-mübîn*, 68-70; Muhammed - Ali, *el-Mezhep*, 158-169; Hamdî Abdülmü'im Şelebî, *Delilü's-sâlik lil-Mustalahât ve'l-esmâ fi'l-fikhi'l-İmam Mâlik*, (Kahire: Mektebetü İbn Sinâ, ts.), 25-26.

için Arapçayı bilmeli, f. Kelâm ilmini bilmeli. Ayrıca Karâfî gibi İbn Rüşd de müctehidin sadece bazı meselelerde icthad ehliyetine sahip olabileceğini belirtmiştir.⁵¹

Sonuç itibarıyla zikri geçen ekol fakihlerinin mutlak müctehid ile ilgili yaklaşımları neredeyse aynıdır. Çünkü İmâm Mâlik'in ashap ve talebeleri, onun usulüne bağlı kalarak icthadda bulunmuşlardır. Nitekim İmâm Mâlik, görüş ve fetvalarının yazılmasına karşı çıkarak talebelerinde fıkıh melekesinin oluşması için onları fetvalarını ezberlemeye teşvik etmiş ve onlara şöyle demiştir: "Ezberleyin, anlayın ki kalpleriniz aydınlansın böylece kitaplara ihtiyacınız olmasın." İmâm Mâlik'in ashap ve talebeleri arasında icthad anlayışı bu hususa bağlı kalınarak yaygınlaştı ve birçok fakih onun usulünü esas alarak icthadda bulundu. Daha sonraki dönemlerde icthadda bulunma kabiliyeti azalınca mezhep fakihleri, müctehidleri 'müntesib müctehid', tahrîc ehli olan müctehid' ve 'fakihün-nefs/fıkıh melekesine sahip' olan müctehid olmak üzere üç kısma ayırdılar. Mâlikîler bunların dışında kalanları ise mukallid yani avamdan saydılar. İlk üç tabakadaki fakihlerin fetva verme yetkisine sahip olduklarını, mukallidin ise hiçbir surette fetva veremeyeceğini belirterek mukallid konusunda en katı duruş sergileyenlerden oldular.⁵² Mutlak icthadın bir süre kesilebileceğini ancak icthad kapısının tahrîc yoluyla açık olduğunu ve açık olmaya devam etmesi gerektiğini belirttiler.⁵³

2.5. Mezhebin Görüşler Arası Tercih Hiyerarşisi

Mezhep fakihleri, mezhep içi ihtilaf vecihlerini ve tercih edilen görüşleri incelemiştir. İmâm Mâlik'in talebelerine ait kavilleri arasında tercihte bulunarak rivayetlerde bulunmuş ve daha sonra gelen tercih erbabı ve müftülerin tahrîcileri arasında tercih yapmışlardır.⁵⁴ İmâm Mâlik'ten gelen ve mezhep fakihlerinin üzerinde ittifak ettikleri, mezhebe ait olduğu kesin olarak bilinen ve daha öncekilerin tercih ettikleri görüşlerle fetva verilir.⁵⁵

a. Ancak İmâm Mâlik'in bir meselede iki farklı görüşü olması durumunda;

1. İmâm Mâlik'in 'el-Muvatta' adlı eserindeki görüşüyle fetva verilir.
2. İmâm Mâlik'in 'el-Muvatta'da konuyla ilgili görüşü yoksa İbn Kâsım'ın (öl. 191/807) 'el-Müdevvene'de' İmâm Mâlik'ten rivâyet ettiği görüşleri alınır.
3. İmâm Mâlik'in 'el-Müdevvene'de' konuyla ilgili görüşü yoksa İbn Kâsım dışındakilerin 'el-Müdevvene'de' İmâm Mâlik'ten rivâyet ettikleri görüşleri alınır.
4. 'el-Müdevvene'de' İmâm Mâlik'ten iki ayrı görüş gelmişse ya son görüşü ya da ashabın tercih ettiği görüş alınır.
5. 'el-Müdevvene'de' İmâm Mâlik'e ait görüş yoksa İbn Kâsım'ın 'el-Müdevvene' dışındaki eserlerinde İmâm Mâlik'ten rivâyet ettiği görüşleri alınır.
6. Ne 'el-Müdevvene'de ne de İbn Kâsım'ın rivâyetlerinde İmâm Mâlik'e ait görüş varsa, diğer fakihlerin 'el-Müdevvene' dışında İmâm Mâlik'ten rivâyet ettikleri görüşler alınır.

⁵¹ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Rüşd el-Hafîd (öl. 595/1198), *ed-Darûrî fi usûli'l-fıkh*, thk. Cemâlüddîn el-Âlevî, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 137-138.

⁵² Ebü Zehra, *Mâlik hayâtühü*, 470-473.

⁵³ Ebü Zehra, *Mâlik hayâtühü*, 477.

⁵⁴ Ebü Zehra, *Mâlik hayâtühü*, 484.

⁵⁵ Meryem Muhammed Sâlih ez-Zafîrî, *Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhyye*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2002), 216.

b. İmâm Mâlik'in bir meseleyle ilgili görüşü yok; ancak ashabının konu hakkında görüşü olması durumunda:

1. İbn Kâsım'ın 'el-Müdevvene'deki görüşü alınır.
2. İbn Kâsım'ın 'el-Müdevvene'de görüşü yoksa diğer eserlerindeki görüşü alınır.
3. Meseleyle ilgili İbn Kâsım'ın görüşü yoksa diğer fakihlerin 'el-Müdevvene'deki görüşleri alınır.

4. İmâm Mâlik'in ashabı ve mezhep fakihlerinin ihtilaf etmeleri durumunda ise râcih veya meşhur olan görüş alınır. Zayıf ve şâz görüşle fetva verilmez ve amel edilmez.⁵⁶

5. Birbirine muarız iki görüşten biri, dört mezhepten birinin görüşüne muvafık ise o görüş diğerine tercih edilir.⁵⁷

c. İbn Rüşd el-Cedd'in meşhur saydığı bir görüşü, İbn Yûnus es-Sıkkî'nin (öl. 451/1067) meşhur saydığına; İbn Yûnus'un görüşleri de Lahmî'nin (öl. 478/1085) kuvvetli gördüğü görüşlere tercih edilir.

1. İbn Rüşd el-Ced, Abdülvehâb el-Bağdâdî (öl. 429/1037-38) ile Ebû Abdillâh el-Mâzerî'ye (öl. 536/1141) ait görüşler eşit tutulmuştur. Netice itibariyle Mâlikî mezhebi içindeki görüşleri aktarma hususunda en güvenilir müellifler İbn Rüşd el-Ced, İbn Yûnus, Lahmî, Abdülvehâb el-Bağdâdî ve Mâzerî olarak belirlenmiştir.⁵⁸

d. Medreseler/ekoller arasında ortaya çıkan ihtilâflarda tercih sıralaması şu şekilde olur:

1. Bir konuda Mısırlılarla Medineliler arasında görüş ayrılığı söz konusu olursa genelde Mısırlıların görüşü esas alınır.

2. Mısırlılarla Mağriblilerin ihtilaf etmeleri durumunda genelde Mısırlıların görüşü fetvada esas alınır.

3. Medinelilerle Mağriblilerin ihtilaf etmelerim halinde Medinelilerin görüşü tercih edilir.

4. Mağrib ve Iraklıların ihtilaf etmeleri durumunda Mağriblilerin görüşü esas alınır.⁵⁹

Mısırlılara ait görüşlerin tercih sıralamasında ilk sırada yer almasının sebebi, mezhebin İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım, Eşheb gibi önde gelen âlimlerin onlardan olmasıdır. Medinelilerin görüşlerinin Mağriblilerin görüşlerine tercih edilmesi ise "ehavân" diye nitelendirilen Mutarrif b. Abdullah (öl. 220/835) ve Abdülmelik b. Mâcişûn'un (öl. 212/827) Medine'den olmasıyla irtibatlandırılmıştır. Mağriblilerin Iraklılara öncelemesinde ise "şeyhân" vasfıyla nitelenen Ebû Zeyd el-Kayravânî ve Ebû'l-Hasan Aliyu'l-Kâbisî (öl. 403/1013) ya da Ebû Bekr el-Ebherî'nin

⁵⁶ Muhammed en-Nâbîga b. Ömer, el-Galâvî (öl. 1245/1828), *Butlayhiyye*, thk. Yahyâ b. el-Berâ, (Beirut: Muessesetü'r-Reyyân, 1425/200446; Hafnâvî, *el-Fethu'l-mübîn*, 89-91; Riyâz, *Usûlü'l-fetvâ ve'l-kadâ fi'l-mezhebi'l-Mâlikî*, 476-494, 507-508; Hayrettin Karaman, *İslâm'ın İşğında Günün Meseleleri*, (İstanbul: İz Yayınları, 2012), 586-587.

⁵⁷ Hafnâvî, *el-Fethu'l-mübîn*, 110.

⁵⁸ Muhammed - Ali, el-Mezhep, 230-231; Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/527.

⁵⁹ Hafnâvî, *el-Fethu'l-mübîn*, 96; Muhammed - Ali, el-Mezhep, 228-229.

(öl. 375/986) onlardan olması etkili olmuştur.⁶⁰ Netice itibarıyla bu ekoller arasındaki tercih önceliğinin Mısır, Medine, Mağrib ve Irak şeklinde olduğu görülür.

3. Mezhepte Kullanılan İstilahlar

İmâm Mâlik ve mezhep fakihleri, mezhebin görüş ve tercihleri ile ilgili kendine özel bazı istilahlar geliştirmişlerdir. Mezhep fakihlerince belirli bir anlam çerçevesinde kullanılan bu istilahlara, fûrû-i fıkıh eserlerinde yer verilmiştir. Dolayısıyla İmâm Mâlik'in ve fukahanın görüşleri nakledilirken kullanmış oldukları istilahların neler olduğunu ve ne anlama geldiğini bilmek gerekir.

Mâlikî mezhebindeki istilahlar: a. mezhep ve görüşler ile ilgili olan istilahlar, b. mezhepte tercih edilen ve meşhur olan görüşleri ifade etmek için kullanılan istilahlar, c. mezhebin önde gelen fakihleriyle ilgili olan istilahlar, d. kitaplara has olan istilahlar olmak üzere dört ana başlık altında vermek mümkündür:

3.1. Mezhep Görüşleri İle İlgili İstilahlar

3.1.1. İmâm Mâlik'in Görüşleriyle İlgili Kullanılan İstilahlar

İstilah kelimesi terim anlamı olarak lügatte ittifak anlamındadır. İlim dilinde ise: Bir ilim veya sanat dalı mensuplarınca özel ve özgün anlam yüklenen kelime ve terkiplerdir.⁶¹

1. İmâm Mâlik, "Bizim nezdimizde hakkında icmâ olunan görüş/ الْأَمْرُ الْمُجْتَمَعُ عَلَيْهِ عِنْدَنَا / وَتِلْكَ السُّنَّةُ الَّتِي لَا اخْتِلَافَ فِيهَا عِنْدَنَا ilgili görüş birliğinin olduğunu veyahut Medine ehlinin, hakkında muhalif görüş belirtmediği meseleyi kastetmektedir. Örneğin İmâm Mâlik, Ramazan ve Kurban Bayramlarında ezan ve kametin olmadığını belirtirken *bu bizim nezdimizde hakkında ihtilaf olmayan sünnettir* ifadesini kullanmıştır.⁶²

2. İmâm Mâlik, "el-Emru 'indenâ / كَذَا الْأَمْرُ عِنْدَنَا " veya Keza'l-emru 'indena / كَذَا الْأَمْرُ عِنْدَنَا " ifadesiyle sahâbe ve tabiîn'e ait birçok görüş arasında tercih ettiği görüşü belirtmek için kullanır.⁶³ Örneğin İmâm Mâlik, namazda Fatihâ'nın besmelesiz okunacağına dair görüşü tercih ederken *el-emru 'indenâ* ifadesini kullanmıştır.⁶⁴

3. "Aleyhi edrektü'n-nâse / عَلَيْهِ أَدْرَكْتُ النَّاسَ " İmâm Mâlik bu ifadeyi, Medinelilerin tam icmâ etmedikleri görüşler hakkında kullanır. Çok az kesimin, hakkında farklı görüş belirttiği bu

⁶⁰ Abdulazîz b. Sâlih el-Halîfî, *el-İhtilâfu'l-fikhî fi'l-mezhebi'l-Mâlikî mustalahâtuhu ve esbâbuhu*, (b.y.: y.y., 1414/1993), 257-258.

⁶¹ Halim Öznurhan, "İstilah", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), Ek-1/575

⁶² حَدَّثَنِي يَحْيَى عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ سَمِعَ عَيْرَ وَاجِدَ مِنْ عُلَمَائِهِمْ يَقُولُ لَمْ يَكُنْ فِي عِيدِ الْفِطْرِ وَلَا فِي الْأَضْحَى بَدَاءَ وَلَا إِقَامَةً مِنْذُ زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْيَوْمِ عِنْدَنَا قَالَ مَالِكٌ وَتِلْكَ السُّنَّةُ الَّتِي لَا اخْتِلَافَ فِيهَا عِنْدَنَا Mâlik b. Enes, *Muvatta'* thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, (Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetü Zâyid b. Sultan Âli Nihyân lil-A'mâl ve'l-Hayriye, 1425/2004), "el-İ'ydeyn" 608.

⁶³ Zafîrî, *Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fikhîyye*, 193-194.

⁶⁴ عن حميد الطويل عن انس بن مالك قال: قمت وراء أبي بكر وعمر وعثمان فكلهم لم يكن يقرأ بسم الله الرحمن الرحيم إذا افتتحوا الصلاة، قال مالك: وعلى ذلك الأمر عندنا. Mâlik b. Enes el-Ashebi (öl. 179/796), *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, (Ebü'l-Velîd b. Rüşd'ün *Mükâddimâtü İbn Rüşd* ile birlikte), (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1415/1994), 1/164.

tür görüşler, külli/tam icmâ edilen görüş olarak kabul edilmektedir. Örneğin İmâm Mâlik, kişi farz namazlarda besmeleyi ne açıktan ne de gizli okuyamaz görüşünü *insanların böyle bir uygulamasına şahit olduğunu* ifadesiyle belirtmiştir.⁶⁵

4. İmâm Mâlik, “Leyse ‘aleyhi’l-‘amel / لَيْسَ عَلَيْهِ الْعَمَلُ ” ifadesini, bir görüşle ve zikretmiş olduğu hadisle amel etmeyi reddettiği zaman kullanır. Örneğin İmâm Mâlik, Hz. Aişe’den rivayet olunan evlenmeyi haram kılan beş kez süt emme ile ilgili hadisle amel etmeyi reddettiğini belirtirken *Leyse ‘aleyhi’l-‘amel /bununla amel edilmemektedir* ifadesini kullanmaktadır.⁶⁶

3.1.2. Mezhep İçi Görüşlerle İlgili İstilahlar

“Müttefekü’n-âleyh / مُتَّفَعٌ عَلَيْهِ ”, mezhep fakihlerinin üzerinde ittifak ettikleri ve müfta bih olan görüş demektir. Bu görüş, tercih hiyerarşisinde ilk sırada yer alır.⁶⁷ Bu kavram ile icmâ kavramı aynı anlama gelip biri diğerinin yerine kullanılmaktadır. Örneğin istincâ bahsinde “Fakihlerin ittifakıyla su yeterlidir.” ibaresindeki “ittifak” kavramı “icmâ” anlamında kullanılmıştır.⁶⁸ Mâlikî fakihler bu kavramı “الْحُكْمُ كَذَا إِتِّفَاقًا” /el-hukmu kezâ ittifâkan” ya da بِإِتِّفَاقٍ /bi-ittifâkin” sözleriyle ifade ederler. Ancak kavram, sadece Mâlikî fakihler arasında bir ittifakin varlığını gösterir.⁶⁹

Mâlikî fakihler, İbn Abdilberr’in (öl. 463/1071) “icmâ”, İbn Rüşd’ün (öl. 520/1126) “ittifak”, Bâcî’nin (öl. 474/1081) “ihtimal” ve Lahmî’nin “ihtilâl” lafızlarıyla ifade ettikleri görüşlerle, mezhep içi veya mezhepler arası ittifak edilen bir görüş olmadığından amel edilmeyeceğini ancak bu görüşler, muteber kaynaklarda kontrol edildikten sonra onlarla amel edilebileceğini ve fetva verilebileceğini belirtmişlerdir.⁷⁰

“Mâ cerâ bihi’l-‘amel / مَا جَرَى بِهِ الْعَمَلُ (Amel edilen görüş)”⁷¹ Ya örfe riayet etmek veya bir yarar sağlamak ya da bir zararı defetmek için mezhebin önde gelen âlimlerinden birinin, râcih ve meşhur olmayan bir görüşle fetva vermesi ve bu görüşle amel edilmesi demektir.⁷² Tercih hiyerarşisinde ikinci sırada yer alan *mâ cerâ bihi’l-‘amel* (amel edilen görüş) kaidesini⁷³ Mâlikî fakihler, esas kaidelerden sayarak kazâ ve fetva alanında amel edilen görüş şâz veya zayıf olsa da amel edilmeyen meşhur ve râcih görüşe tercih etmişlerdir.⁷⁴ Örneğin son dönem âlimlerinden Muhammed b. el-Hasen el-Hacvî (1874-1956), Mâlikî usulüne göre sedd-i zerâi’ veya maslahat ilkesine dayanmak suretiyle zayıf görüşün kuvvetli görüşe tercih edilebileceğini belirtmektedir. Örf ve maslahat gibi gerekçelerin ortadan kalkması durumunda râcih veya

⁶⁵ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü’l-kübrâ*, 1/162. “لا يقرأ في الصلاة بسم الله الرحمن الرحيم في المكتوبة لا سرا في نفسه ولا جهرا، قال وهي السنة وعليها ادركت الناس”

⁶⁶ Zafîrî, *Mustalahâtü’l-mezâhibi’l-fıkhiyye*, 196.

⁶⁷ Galâvî, *Butlayhiyye*, 45.

⁶⁸ Zafîrî, *Mustalahâtü’l-mezâhibi’l-fıkhiyye*, 201.

⁶⁹ Osman Yılmaz, *Endülüs Mâlikî Hukuk Geleneğinde Mezhep İçi İstidlal Yöntemi Olarak Mâ Cerâ Bihi’l-Amel Kavramı* (Sakarya Üniversitesi, Enstitü Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 25.

⁷⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Hattâb er-Ru’aynî, *Mevâhibu’l-celîl li şerhi Muhtasar Halîl*, thk. Şeyh Zekeriyâ Umeyrât, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1416/1995), 1/56; Galâvî, *Butlayhiyye*, 95-96, Zafîrî, *Mustalahâtü’l-mezâhibi’l-fıkhiyye*, 201.

⁷¹ Galâvî, *Butlayhiyye*, 44-46; Riyâz, *Usûlü’l-fetvâ ve’l-kadâ fi’l-Mezhebi’l-Mâlikî*, 470-471.

⁷² Kürdî vd., *el-Mezâhibü’l-fıkhiyyetü’l-erbaa*, 115.

⁷³ Ferec Ali Abdullah Cüvân, *Davâbitü’l-fetva bi-mâ cerâ bihi’l-‘amel fi’-Mezhebi’l-Mâlikî*, (b.y.: y.y., ts.), 88.

⁷⁴ Muhammed - Ali, *el-Mezhep*, 232.

meşhur olan görüşe dönülmesi gereklidir. İctihad ehliyetine sahip olan fakih, muteber şer'î maslahata dayanan bir meselede, ictihadı neticesinde râcih ve meşhur görüşü terk edip başka bir görüşle fetva verebilir. Müctehid olmayan yani mukallid olan kimse ise bu iki kategoriye karşı zayıf bir görüşü tercih edemez. *Mâ cerâ bihi'l-amel*, mezhep içinde özellikle fetva ve kazâda esas olan görüşü temsil etmekte olup bu iki alanda ictihad için geniş bir alan açmaktadır.⁷⁵ Bu kaidenin tatbiki için 1. bu görüşle amel edildiğinin tespit edilmesi, 2. görüşün cereyan ettiği yeri, 3. zamanı, 4. kimin tarafından icra edildiği ve 5. onunla amel edilmesine neden olan sebebin bilinmesi gibi şartlar ileri sürülmüştür.⁷⁶

“er-Râcih / الرَّاجِحُ ”, Mâlikîlerin çoğunluğuna göre delili kuvvetli olan görüş demektir. Dillendireni çok olan da denilmiştir. Bu görüş, tercih hiyerarşisinde üçüncü sırada yer alır.⁷⁷ Mukabilinde delili zayıf olan “mercûh” yani “zayıf” görüş yer almaktadır. Mercûh görüşle amel etmek caiz değildir. Ancak fetvaya ehil olan kimse, ictihadı neticesinde ve istihsanen maslahatı gözeterek meşhur görüş dışında başka bir görüşle fetva verebilir.⁷⁸ Karâfî'ye göre müftü, ictihad ehlienden ise kendisine göre râcih olan görüş dışında başka bir görüşle fetva veremez. Şayet müftü, mukallid ise (kendisine göre râcih görüş farklı olsa bile) meşhur görüşle fetva verebilir.⁷⁹ Son dönem fakihlerinden Hasaneyn Mahlûf el-Adevî (öl. 1936) ise râcih görüş dışında fetva vermek dinde kargaşaya ve ifsada yol açacağından onunla fetva vermenin caiz olmadığını belirtmiştir.⁸⁰ Bu kavram yerine bazen ‘essah / الْأَصْحُ ’, ‘esveb / الْأَصْوَبُ ’, ‘ezhar / الْأَطْهَرُ ’, ‘zâhir / الظَّاهِرُ ’, ‘hasen / حَسَنٌ ’, ‘ahsen / الْأَحْسَنُ ’, ‘el-müftâ bih kezâ / الْعُفْتَى بِهِ كَذَا ’, ‘el-amelü alâ kezâ / الْعَمَلُ عَلَى كَذَا ’ gibi tercih bildiren kavramlar da kullanılır.⁸¹

“el-Meşhur / الْمَشْهُورُ ”, Mâlikî fakihler tarafından kabul gören tanımı, “En fazla taraftara sahip kabul edilen/söyleyeni çok olan görüş” demektir. *Meşhur* görüş, *eşher / الْأَشْهَرُ* görüşün mukabili olup derece bakımından eşher görüşün altında kabul edilir. Bir başka ifade ile bir meselede biri meşhur bir diğeri de eşher olmak üzere iki görüş varsa eşher olan görüşle fetva verilir. Hatta meşhur görüşün zikredilmesi konuyla ilgili başka bir görüşün daha bulunduğu dair delildir.⁸² Bu kavram hakkında ihtilaf var olmakla birlikte bu görüşün mezhebin resmi görüşünü yansıttığını ifade edip tercih hiyerarşisinde râcih görüşten sonra dördüncü sırada yer alır. Meşhur kavramı yerine bazen ‘el-Mezhebe / الْمَذْهَبُ ’, ‘ellezî aleyhi'l-amelü kezâ / الَّذِي عَلَيْهِ الْعَمَلُ ’, ‘el-ma'rûfî kezâ / الْمَعْرُوفُ كَذَا ’, ‘el-mu'temedü kezâ / الْمُعْتَمَدُ كَذَا ’ gibi kavramlar da kullanılır.⁸³

⁷⁵ İbrâhîm ve'l-Îz, “Mâ Cerâ bihi'l-Amel İnde'l-Mâlikîyye”, *Mecelletü'l-Fıkh ve'l-Kânûn*, 9 (2013): 146-147; Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, 27/527; Geniş bilgi için bk. Yılmaz, *Endülüs Mâlikî Hukuk Geleneğinde Mezhep İçi İstidlal Yöntemi Olarak Mâ Cerâ Bihi'l-Amel Kavramı*, 47-49.

⁷⁶ Muhammed - Ali, el-Mezhep, 234.

⁷⁷ Cüvân, *Davâbitü'l-fetva bi-mâ cerâ bihi'l-amel fi'l-Mezhebi'l-Mâlikî*, 89.

⁷⁸ Ebü'l-Abbâs Seyyid Ahmed b. Abdilazîz b. Reşîd el-Hilâlî (öl. 1175/1761), *Nûru'l-basar fi şerhi hitbeti'l-Muhtasar*, thk. Muhammed Mahmut, (Moritanya: Mektebetü'l-İmam Mâlik, 1428/2008), 134-135.

⁷⁹ Şihâbüddîn Ebi'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Karâfî (öl. 684/1285), *el-İhkâm fi temyîzi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm ve tasarrufâtü'l-Kâdî ve'l-İmam*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, İkinci Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995), 92.

⁸⁰ Şelebî, *Delîlü's-sâlik*, 18.

⁸¹ Abdullah Mu'sir, *Takrîbü m'ucemi müstelehati'l-fıkhî'l-Mâlikî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1428/2007), 68; Cüvân, *Davâbitü'l-fetva bi-mâ cerâ bihi'l-amel fi'l-Mezhebi'l-Mâlikî*, 89.

⁸² Zafîrî, *Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhîyye*, 203.

⁸³ Hafnâvî, *el-Fethu'l-mübîn*, 115-116.

Râcih ve meşhur⁸⁴ görüşler dışında fetva vermek ve hükümde bulunmak caiz değildir.⁸⁵ Kimi âlimler de fakihin mukallid olması halinde râcih görüşle değil meşhur görüşle amel etmesi gerektiğini vurgulamışlardır.⁸⁶

“el-Kavlü'l-müsâvî li-mükâbilih / الْقَوْلُ الْمُسَاوِي لِمُقَابِلِهِ ” kavramı, “Kendilerini destekleyen delillerin birbirine denk olduğu görüşlerden her biri” demektir. Erken dönemde ortaya çıkan bu kavram, kaynaklar tarafından birden fazla görüşün râcih veya meşhur olarak nitelenmesi suretiyle ortaya çıkmaktadır. Tercih hiyerarşisinde meşhur görüşten sonra yer alır. Karâfi, Şâtîbî (öl. 790/1388), Ali b. Abdüsselâm et-Tüsûlî (öl. 1258/1842) gibi fakihler, bu tür görüşlerle karşılaştığı takdirde fakihin tahkîku'l-menât⁸⁷ ile tercihte bulunması gerektiğini belirtmişlerdir.⁸⁸

Sonuç itibariyle mezhep içi görüşlerin delil değeri açısından şöyle bir sıralama benimsenmiştir: Müttfekü'n-âleyh, mâ cerâ bihi'l-'amel, râcih, meşhur ve el-kavlü'l-müsâvî li-mükâbilih.⁸⁹ Buna göre gerekli şartları taşıyan amel, râcih ve meşhur görüşe tercih edilir. Râcih ve meşhur çatıştığında prensip olarak râcih tercih edilir.⁹⁰

“el-Esahh ve es-Sahîh / الْأَصْحَحُ وَالصَّحِيحُ ” Bu iki kavramla sahih olan görüş kastedilir. Her iki görüşün delilleri kuvvetlidir. Ancak esah görüşün delili sahih görüşün delilinden daha güçlüdür. Bunun için esah görüş, sahih görüşe tercih edilir. Esah görüşün mukabilinde sahih görüş, sahih görüşün mukabilinde ise fâsîd görüş yer almaktadır.⁹¹

“ez-Zâhir / الظَّاهِرُ ” : Delilden veya mezhebin usul ve kaidelerinden anlaşılan ve kesin olmayan görüş demektir. Mukabilinde olan görüşe el-azhar denir. Ancak ez-zâhir özelliği taşıyan görüş, kuvvet ve tercih bakımından el-azhar özellikteki görüşten daha düşük bir kavramdır. Çünkü el-azhar kavramı, delili açık olan ve içinde şüphe barındırmayan görüş demektir.

“el-Mezhep / الْمَذْهَبُ ” İmâm Mâlik ve sonrasında gelen fakihlerin ictehadî görüşlerine denir. Ancak bu ıstılah, müteahhir âlimlerce müftâ bih görüş olarak zikredilmektedir.⁹²

“el-Mu'temed / الْمُعْتَمَدُ ” Mâlikî fakihlerce kuvvetli olan görüş demektir. Kuvvet derecesi ister tercih edildiği için olsun ister meşhur olduğu için olsun fark etmez. Dolayısıyla mu'temed olarak kabul gören görüş ya râcih olan ya da meşhur olan görüştür. Mâlikî fakihler eğer bir fikhî

⁸⁴ Râcih ve meşhur görüşleri arasındaki fark şudur: Râcih görüş, kuvvetini delilden alan diğer bir ifade ile görüş sahibine bakmaksızın delilin kuvvet derecesine binaen tercih edilen görüştür. Meşhur görüş ise kuvvet derecesini söyleyenden alan başka bir ifade ile delilin kuvvet derecesine bakılmaksızın görüş sahibinin ön planda olduğu görüştür. Dolayısıyla bir mesele hakkında biri râcih değeri meşhur olmak üzere birbirine iki zıt görüş varsa râcih görüşle amel etmek vaciptir. Hilâlî, *Nûru'l-basar*, 125.

⁸⁵ Hattâb er-Ru'aynî, *Mevâhibu'l-celîl li şerhi Muhtasar Halîl*, 1/45.

⁸⁶ Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, 27/526.

⁸⁷ Tahkîku'l-menât (تحقيق المناط) Bir hükmün talîli ile ilgili olarak nassta yer alan vasıflar üzerinde, illet olarak kabul edilemeyecek olanları ayıklamak ve nassın göstermek istediği esas illeti belirlemek amacıyla yapılan ictehad demektir. bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, Beşinci Baskı (İstanbul: Dem Yayınlar, 2017), 568.

⁸⁸ Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, 27/527.

⁸⁹ Cüvân, *Davâbitü'l-fetva bi-mâ cerâ bihi'l-'amel fi'-Mezhebi'l-Mâlikî*, 123.

⁹⁰ Cüvân, *Davâbitü'l-fetva bi-mâ cerâ bihi'l-'amel fi'-Mezhebi'l-Mâlikî*, 94; Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, 27/527-528.

⁹¹ Zafîrî, *Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhiyye*, 205.

⁹² Zafîrî, *Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhiyye*, 205-208.

hükümün delili kuvvetli ise veya dillendireni çoksa bunu ifade etmek için görüşler arasında kendisine dayanılan anlamında mutemedi kullanırlar.⁹³

“el-Ma’rûf / الْمَعْرُوف ” İmâm Mâlik veya ashabından birinden tespit edilen görüş demektir. Mukabilinde *münker* görüş yer almaktadır. “Münker” görüş ise İmâm Mâlik veya ashabından birine nispeti sabit olmayan görüş demektir.

“el-Müftâ bih ya da mâ bihi’l-fetva / الْمُفْتَى بِهِ أَوْ مَا بِهِ الْفَتْوَى ” Bu ıstılahlar ile râcih veya meşhur olan görüş kastedilmektedir. Mâlikî mezhebinde sadece râcih veya meşhur görüşle fetva verilir. Şâz, mercûh ve zayıf görüşle fetva verilmez Mâlikî olmayan fakihlerin sahîh görüşleriyle amel öncelenir.⁹⁴

“el-Ahsen / الْأَحْسَنُ ” Bu ıstılah ile İmâm Mâlik’in uygun gördüğü/benimsediği görüş kastedilir. Görüşlerin en uygun olanı demek değildir. “el-evlâ / الْأَوْلَى ” ıstılahı ise el-ahsen anlamında kullanılmaktadır.⁹⁵

“er-Rivâyât/ الرَّوَايَاتُ ”: Bununla İmâm Mâlik’in rivayet edilen söz ve görüşleri kastedilir.

“el-Akvâl/ الْأَقْوَالُ ”: İmâm Mâlik’in ashabı ve onlardan sonra gelen İbn Rüşd el-Ced ve Muhammed b. Ömer el-Mâzerî gibi fakihlerin görüşlerini ifade etmek için kullanılır.⁹⁶

“et-Turuk/ الْأَطْرُقُ ”: Mezhep birikimine ait görüşlerin nakledilmesinde ortaya çıkan farklılıklara denir.

“el-Evcuh/ الْأَوْجُه ”: Mâlikî mezhebi içinde tahrîc ile elde edilen hükümlere denir.⁹⁷

“el-Mansûs/ الْمَنْصُوصُ ”: Bununla İmâm Mâlik ya da ashabından mütekaddimûnün görüşleri kastedilir.⁹⁸

Müteahhirûn âlimler, kâle / قَالَ , kerih / كَرِهَ , mene’a / مَنَعَ , rahusa / رَحُصًا , ecâze / أَجَازَ , lem yemna’ / لَمْ يَمْنَعْ gibi faili zikredilmeyen/gaib filler ile İmâm Mâlik’i kastederler.

“lâ Be’s / لَا بَأْسَ ” , lafzı ibâha ifade eden lafızlardandır. Yani bu kavram, yapılması mubah olan fiiller için kullanılır.

Usul fakihlerince sünnet, müstehap ve nafîle anlamında kullanılan nedb/mendub kavramı, mezhep fakihlerince müstehap anlamında kullanılmaktadır.

Farz ve vacip kavramları müteradif/eşanlımlı iki kavram olup yapılması zorunlu olan fiil demektir. Hanefî mezhebinde var olan farz-vacip ayırımı Mâlikî mezhebinde söz konusu değildir.⁹⁹

3.2. Mezhebin Önde Gelen Fakihleriyle İlgili İstılahlar

Bu kısım biri kelime, diğeri harf olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır:

⁹³ Yılmaz, *Endülüs Mâlikî Hukuk Geleneğinde Mezhep İçi İstidlal Yöntemi Olarak Mâ Cerâ Bihi’l-Amel Kavramı*, 33.

⁹⁴ Zafîrî, *Mustalahâtü’l-mezâhibi’l-fıkhiyye*, 209-210.

⁹⁵ Zafîrî, *Mustalahâtü’l-mezâhibi’l-fıkhiyye*, 213-214.

⁹⁶ İbrahim el-Likânî (öl. 1631/1041), *Menâr usûli’l-fetvâ ve kavâidi’l-iftâ bil-akvâ*, thk. Abdullah el-Hilâlî, (b.y.: y.y., 1432/2002), 347-355; Riyâz, *Usûlü’l-fetvâ ve’l-kadâ fi’l-Mezhebi’l-Mâlikî*, 583-587.

⁹⁷ Kaya, “Mâlikî Mezhebi”, 27/534.

⁹⁸ Zafîrî, *Mustalahâtü’l-mezâhibi’l-fıkhiyye*, 171.

⁹⁹ Hattâb er-Ru’aynî, *Mevâhibu’l-celîl li şerhi Muhtasar Halîl*, 1/54-56.

3.2.1. Kelime İle İfade Edilen İstilahlar

“Medeniyyûn / الْمَدَنِيُّونَ ”: Mâlikî fakihler bu kavramla şu iki şeyi kastetmişlerdir: Biri İmâm Mâlik’in görüşlerini rivayet eden İbn Kinâne (öl. 186/802), İbn Mâcişûn (öl. 212/828), Mutarrif el-Hilâlî (öl. 220/835), İbn Nâfi’ (öl. 206/822), İbnü’l-Müslime (öl. 216/831) vb. fakihlerdir. Diğeri ise Iraklıların/Hanefilerin görüşlerine mukabil İmâm Mâlik’in görüşleridir.

“Mısıriyyûn / الْمِصْرِيُّونَ ”: Bu kavramla Mısır’da Mâlikî mezhebinin bayraktarlığını yapan İbnü’l-Kâsım (öl. 191/806), İbn Vehb (öl. 197/813), Eşheb el-Kaysî (öl. 204/820), İbn Abdilhakem b. Leys (öl. 214/829), Asbağ b. el-Ferec (öl. 225/840) gibi fakihler kastedilir.

“İrakiyyûn / الْإِرَاقِيُّونَ ”: Bununla Irak’ta Mâlikî mezhebini yayan âlimler kastedilir. Bunlar: Kâdî İsmail (öl. 282/895), Kâdî Ebü’l-Ferec (öl. 331/943), İbnü’l-Cellâb (ö. 378/988), Ebû Bekr el-Ebherî (öl. 395/1005), Kâdî Ebü’l-Hasan b. Kassâr (öl. 398/1008) ve Kâdî Abdülvehhâb’dır (öl. 422/1031).

“el-Megârib / الْمَغَارِبَةُ ”: İbnü’l-Lübâd (öl. 333/945), İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî, el-Kâbisî (öl. 403/1013), İbn Abdilber (öl. 463/1071), Ebü’l-Velîd el-Bâcî (öl. 474/1081), Ebü’l-Hasan el-Lahmî (öl. 478/1085), İbn Rüşd Ebü’l-Velîd (öl. 520/1126), Ebû Bekr İbnü’l-Arabî (öl. 543/1148) gibi âlimler kastedilir.¹⁰⁰

“el-Mütekaddimûn / الْمُتَقَدِّمُونَ ”: İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî’den (öl. 386/996) önceki İmâm Mâlik’in öğrencileri için kullanılır. İbn Kasım, Sahnûn, İbnü’l-Lübâd gibi.

“el-Müteahhirûn / الْمُتَأَخِّرُونَ ”: İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî ve kendisinden sonra gelen Mâlikî fakihler kastedilir.¹⁰¹

“el-Karînân / الْقَرِيَّانَ ”: Eşheb b. Abdüazîz (öl. 204/820) ve İbn Nâfi’ kastedilir.

“el-Ehavân / الْأَحْوَان ”: Mutarrif b. Abdullah ve Abdümelik b. Mâcişûn için kullanılır.

“el-Kâdî / الْكَادِي ”: Kâdî Abdülvehhâb b. Nasr (öl. 422/1031) kastedilir.

“el-Kâdiyân / الْقَادِيَّانَ ” İbnü’l-Kassâr (öl. 397/1007) ve Kâdî Abdülvehhâb b. Nasr kastedilir.

“eş-Şeyh / الشَّيْخ ”: İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî için kullanılır.

“eş-Şeyhân / الشَّيْخَان ”: Ebû Zeyd el-Kayravânî ve Ebü’l-Hasan Aliyi’l-Kâbisî ya da Ebû Bekr el-Ebherî için kullanılır.

“el-İmâm / الْإِمَام ”: Ondan Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Mâzirî (öl. 536/1141) kastedilir.

“el-Üstâd / الْأُسْتَاذ ”: Ebû Bekir et-Turtûşî (öl. 520/1126) için kullanılır.

“Hâfizü’l-Mezhep / حَافِظُ الْمَذْهَب ”: İbn Rüşd el-Ced için kullanılır.¹⁰²

3.2.2. Harf İle İfade Edilen İstilahlar ¹⁰³

¹⁰⁰ Zafirî, *Mustalahâtü’l-mezâhibi’l-fıkhıyye*, 147-151.

¹⁰¹ Hafnâvî, *el-Fethu’l-mübîn*, 110.

¹⁰² Hafnâvî, *el-Fethu’l-mübîn*, 96-99.

- ع ، ق : Abdulhak b. Muhammed Ebû Muhammed el-Kureşî (öl. 466/1074)
- ش : Ebü'l-Velîd Muhammed b. Rüşd el-Cedd (öl. 520/1126)
- ض : Kâdî 'İyâd b. Musa Ebü'l-Fadl (öl. 544/1150)
- غ : Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan İbn Gâzî (öl. 560/1165)
- ك : Tâcuddîn Ömer el-İskenderî (öl. 731/1331)
- : Muhammed b. Hârûn et-Tûnisî (öl. 750/1349)
- ق : Akfesî Cemaluddîn Abdullah b. Mikdâd (öl. 823/1420) ve Muhammed b. Yûsüf el-Gırnâtî (öl. 897/1492)
- مق : İbn Marzûk Muhammed b. Ahmed (öl. 842/1438)
- طخ : Musa et-Tahîhî (öl. 948/1541)
- صر : Nâsüruddîn Muhammed b. Hasan el-Lükkânî (öl. 957/1550)
- عج : Ali b. Zeynüddîn el-Echûrî (öl. 1066/1656)
- شب : İbrahim b. Mer'î eş-Şebrahîfî (öl. 1106/1694)
- مس : Ebû Abdullah Muhammed el-Müsnâvî (öl. 1136/1724)
- ره : Ebû Abdullah Muhammed er-Rahûnî (öl. 1230/1815)

3.3. Kitaplar İle İlgili İstılahlar

Bu kısım da biri kelime bir diğeri harf olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır:

3.3.1. Kelime İle İfade Edilen İstılahlar

1. "el-Kitap ya da el-Ümm / الأُمَّة أَوْ الْكِتَابُ ", Sahnûn lakabıyla tanınan Abdüsselam b. Saîd et-Tenûhî'ye (öl. 240/854) ait olan 'el-Müdevvenetü'l-kübrâ' adlı eser için kullanılır.
2. "Ümmehâtü'l-erbaa / الأُمَّهَاتُ الأَرْبَعَةُ ": Sahnûn'un *el-Müdevvenesi*, İbn Habîb b. Süleymân es-Sülemî'nin *el-Vâziha'sı*, Muhammed b. Ahmed el-Utbî'nin *el-Utbiyyesi* ve Muhammed b. Mevâz'ın *el-Mevvâziyyesi* kastedilmektedir. Bazı kaynaklarda bu dört eser ile birlikte Kâdî İyâz'ın (öl. 544/1149) *el-Muhteliğa*, İbn Abdûs'un (öl. 260/874) *el-Mecmû'a* ve Kâdî İsmâil'in (öl. 282/896) *el-Mebsûtu*'u da "Ümmehât" türü eserlerden sayılmıştır. *el-Mevvâziyye* Mısır çevresinin, *el-Müdevvene* Mısır ve Kayrevan çevresinin, *el-Vâziha* ve *el-Utbiyye* Endülüs çevresinin, *el-Mecmû'a* Kayrevan çevresinin, *el-Mebsûtu* Irak çevresinin meydana getirdiği, üzerinde çalışmalar yaptığı ve erken dönemde fetva ile kazâ sahalarında temel başvuru eserleri olarak kabul ettiği metinlerdir.¹⁰⁴
3. "ed-Devâvîn / الدَّوَاوِينُ ": Bu ifadeden Ümmehât eserleri ile 'Kâdî İsmail'in *el-Mebsûtu*'u ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs el-Kayrevânî'nin (öl. 260/874) *el-Mecmû'a'sı* kastedilir.
4. "el-Asl / الأَصْلُ " ifadesi ise Halîl b. İshâk'ın *el-Muhtasar'ı* için kullanılır.¹⁰⁵

¹⁰³ Hafnâvî, *el-Fethu'l-mübîn*, 99.

¹⁰⁴ Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/529.

¹⁰⁵ Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyyetü'l-erbaa*, 111-112.

3.3.2. Harf İle İfade Edilen İstilahlar¹⁰⁶

فيها : el-Müdevvene (Sahnûn (öl. 240/854) Bazı âlimlere göre 'Tehzîbü'l-Müdevvene kastedilir. (Ebû Saîd el-Berâzî (öl. 372/983)

منها : el-Müdevvene (Sahnûn(öl. 240/854)

حش : Hâşiyetü'l-adevî 'alâ Şerhi'l-Haraşî (Ali b. Ahmed. el- Adevî (öl. 776/1374)

ضحيح : et-Tevzîh (Halîl b. İshâk el-Cündî (öl. 776/1374 [?])

ك : Şerhü'l-Haraşî'l-kebîr (Muhammed b. Abdillâh el-Haraşî (öl. 1101/1690)

مج : Mecmû'u'l-emîr (Muhammedü'l-Emir el-Kebîr (öl. 1232/1817)

4. Mâlikî Mezhebinde Görüşlerine İtimat Edilen Temel Eserler

Mâlikî Mezhebinde itimat edilen eserler şu iki yolla belirlenmiştir: a. Müellifi belli olan eserler. b. İhtiva ettiği görüşler nedeniyle halk tarafından kabul gören ve meşhur olan eserler.¹⁰⁷ Burada sadece önemli olan temel eserlere yer verilecektir. Bunlar:

1. "el-Muvatta'", Mâlik b. Enes'in (öl. 179/796) el-Muvatta'ı. Hadis ve fıkıh kitabı olan bu eser, sahâbe, tâbiîn ve İmâm Mâlik'in fetvalarını içerdiğinden başvurulması gereken eserlerin başında gelmektedir.¹⁰⁸

2. "el-Müdevvenetü'l-kübrâ" Sahnûn'una aittir. İmâm Mâlik ve ona ait ilim halkasının fikhî görüşlerini bir araya getirmek amacıyla telif edilen ve farklı Mâlikî çevrelerce mezhep içi fikhî faaliyetlerin temel kaynağı olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁹

3. "el-Mevvâziyye", Muhammed b. Mevvâz (öl. 269/883)

4. "et-Tefrî", İbnu'l-Cellâb (öl. 378/989)

5. "el-Mebsût", Kâdî İsmail b. İshâk (öl. 282/895)

6. "Muhtasarü'l-müdevvene", İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî (öl. 386/996)

7. "en-Nevâdir vez-ziyâdât", İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî (öl. 386/996)

8. "Ûyûnü'l-edille", İbnü'l- Kessâr (öl. 398/1008)

9. "el-İşrâf âlâ mesaili'l-hilâf", Kâdî Abdulvahhab (öl. 422/1031)

10. "Bidâyetü'l-müçtehit ve nihâyetü'l-muktesid", İbn Rüşd el-Hafîd (öl. 559/1164)¹¹⁰

Mâlikî Mezhebinde bazı eserlerle fetva vermek ve bu eserlerdeki görüşlerle amel etmek caiz değildir. Bunlar:

¹⁰⁶ Kürdî vd., *el-Mezâhibü'l-fikhiyetü'l-erbaa*, 112.

¹⁰⁷ Hilâlî, *Nûru'l-basar*, 129-130.

¹⁰⁸ Riyâz, *Usûlü'l-fetvâ ve'l-kadâ fi'l-Mezhebi'l-Mâlikî*, 272.

¹⁰⁹ Çavuşoğlu, "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ", 31/470-472.

¹¹⁰ Hafnâvî, *el-Fethu'l-mübîn*, 50-60.

1. Müellifine nispeti sahih olmayan kitaplar: Bu kapsamda Muhammed b. Sahnûn'a nispet edilen *el-Ecvibe*, İbn Ebî Zeyd'e nispet edilen *et-Takrîb ve't-Tebyîn*, İbn Ziyâd'a nispet edilen *Ahkâm* ve Ebû 'İmrân'a nispet edilen *ed-Delâil ve'l-eddâd* adlı eserler zikredilir.

2. İçeriğinden şüphe duyulan kitaplar. Bunlar: Abdurrahman el-Cezûlî'ye nispet edilen *Risâle* metnine yapılan *Takyîd*, Yûsuf b. Ömer el-Enfâsî'ye nispet edilen 'Risâle' metnine yapılan *Takyîd* gibi eserler, birer telif olmayıp sadece okuma esnasında kayıt altına alındıklarından güvenli kaynaklar arasında sayılmamıştır.¹¹¹

Sonuç

Hicaz fıkhnın merkezi Medine'de yetişen İmâm Mâlik, kendi ders halkısını oluşturup ders halkasına farklı bölgelerden talebeler katılmışlardır. İmâm Mâlik ile farklı dönemlerde birlikte kalan talebelerinin rivayetleri, mezhepteki fikhî anlayış ve istidlâl metotları arasında önemli farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çünkü talebeleri, memleketlerine döndüklerinde İmâm Mâlik'ten aldıkları ilmî birikimi farklı anlayış metotlarıyla aktarmış ve yaymışlardır. Bunun sonucunda başta Medine olmak üzere Mısır, Irak ve Mağrib gibi coğrafyalarda farklı istidlâl metotlarına sahip Mâlikî eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu eğilimler, mezhebin icihad usulünün gelişmesinde ve istikrar bulunmasında katkı sağlamıştır. Böylece her eğilim ortaya çıktığı bölgenin şartlarına uyum sağlayacak fetva ve hükümleri esas almıştır.

Mâlikî fakihler, hukukî istikrarı temin etmek ve hukuk birliğini-güvenliğini sağlamak için mezhepte esas olan görüşlerin hiyerarşisini (alâmâtü'l-iftâ) belirlemişlerdir. Keza Mâlikî mezhebinde İmâm Mâlik, ashabı ve mezhep fakihleri, mezhepteki görüşlerin anlaşılması, fetva ve kazâda esas olan görüşü temsil eden görüş hiyerarşinin takip edilmesi için mezhebin görüş ve tercihlerini ifade eden bazı özel ıstılahlar geliştirmiş ve kullanmışlardır. Aynı şekilde mezhep fakihlerini ve eserlerini ifade etmek ve her defasında aynı isimleri kullanma zahmetinden kurtulmak için fıkıh eserlerinde özlü bir anlatıma yer vermek amacıyla ihtisar amaçlı hem harf hem kelime şeklinde bir takım kısaltmalar, rumuzlar ve işaretlerle referansta bulunmuşlardır. Bunun neticesinde rumuzlar sayesinde kitaplar, günümüzde dipnot sisteminin sağladığı imkânları, bir ya da birkaç harf sayesinde sağlamıştır.

¹¹¹ Hilâlî, *Nûru'l-basar*, 129-133; Muhammed - Ali, *el-Mezhep*, 253-256; Riyâz, *Usûlü'l-fetvâ ve'l-kadâ fi'l-Mezhebi'l-Mâlikî*, 595-596.

Kaynakça

- Abdullah Mu'sir. *Takrîbü m'ucemi müstelehati'l-fıkhi'l-Mâlikî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007.
- Apaydın, H. Yunus. "İctihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 432-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd (öl. 474/1081). *İhkâmü'l-füsûl fî ahkâmi'l-usûl*. thk. Abdülmecîd Türkî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1410/1995.
- Cüvân, Ferec Ali Abdullah. *Davâbitü'l-fetva bi-mâ cerâ bihi'l-'amel fi'-Mezhebi'l-Mâlikî*. (b.y.: y.y., ts.).
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/470-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. *Irak Mâlikî Ekolü* (III.-V./IX.-XI.yy.). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Mâlik hayâtühü ve 'asruhü - ârâuhü ve fikhühü*. b.y.: Dârü'l-Fikri'l-'Asrî, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Târihü'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh İlmîne Giriş*. Beşinci Baskı. İstanbul: Dem Yayınlar, 2017.
- Galâvî, Muhammed en-Nâbiga b. Ömer (öl. 1245/1828). *Butlayhiyye*. thk. Yahyâ b. el-Berâ, Beyrut: Muessesetü'r-Reyyân, 1425/2004.
- Haçkalı, Abdurrahman. *İslâm Hukuk Tarihinde Gayeci İcthad Metotunun Gelişimi*. İstanbul: Etüt Yayınları, 2004.
- Hafnâvî, Muhammed İbrahim. *el-Fethu'l-mübîn fi ta'rîfi müstelehati'l-fükehâi ve'l-usûliyyîn*. Dördüncü Baskı. Kahire: Dârü's-Selâm, 1432/2011.
- Halîfî, Abdulazîz b. Sâlih. *el-İhtilâfu'l-fikhî fi'l-mezhebi'l-Mâlikî mustalahâtuhu ve esbâbuhu*. b.y.: y.y., 1414/1993.
- Hattâb er-Ru'aynî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed. *Mevâhibu'l-celîl li şerhi Muhtasar Halîl*. thk. Şeyh Zekerriyyâ Umeyrât. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Hilâlî, Ebü'l-Abbâs Seyyid Ahmed b. Abdilazîz b. Reşîd (öl. 1175/1761). *Nûru'l-basar fi şerhi hitbeti'l-Muhtasar*. thk. Muhammed Mahmut. Moritanya: Mektebetü'l-İmâm Mâlik, 1428/2008.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim el-Efrîkî el-Mısırî. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed el-Hafîd (öl. 595/1198). *ed-Darûrî fi usûli'l-fıkh*. thk. Cemâluddîn el-Âlevî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Muvatta'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/414/417. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Karâfî, Şihâbüddîn Ebî'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs (öl. 684/1285). *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm ve tasarrufâti'l-Kâdî ve'l-İmâm*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995.
- Karâfî, Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs (öl. 684/1285). *ez-Zahîre*. thk. Muhammed Haccî. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayınları, 2012.
- Kaya, Eyyüp Said. "Mâlikî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 519-535. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kesgin, Hafsa. "Mâlikî Mezhebinde Mezhep İçi İhtilâf". *Diyanet İlmî Dergi* 56/1 (2020): 13-38.
- Kesgin, Hafsa. "Mâlikî Fıkıh Usûlünün Tarihsel Süreci". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2020): 505-535

- Kürdî, Ahmed Haccî vd. *el-Mezâhibü'l-fıkhiyetü'l-erbaa*. Kuveyt: İdâretü'l-İftâ, 1436/2010.
- Likânî, İbrahim (öl. 1631/1041). *Menâr usûli'l-fetvâ ve kavâidi'l-iftâ bil-akvâ*. thk. Abdullah el-Hilâlî. b.y.: y.y., 1432/2002.
- Mâlik b. Enes (öl. 179/796), *Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 8 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetü Zâhid b. Sultan Âl Nihyan lil- A'mâl ve'l-Hayriye, 1425/2004.
- Mâlik b. Enes el-Ashebî (öl. 179/796), *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, (Ebü'l-Velîd b. Rüşd'ün *Mükâddimâtü İbn Rüşd* ile birlikte). 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1415/1994.
- Merâkişî, Muhammed İlyâs. *Tetavvüru'l-menheci'l-usûli 'inde'l-Mâlikiyye*. Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezü'l-Muvтта, ts.
- Muhammed, İbrahim Ahmed Ali (öl. 1430/209) & Ali, b. Muhammed b. Abdülaziz (öl. 1419/1998). *el-Mezhep inde'l-Hanefiyye – el-Mâlikiyye- eş-Şâfi'iyye – el-Hanbeliyye*. thk. Türkî Muhammed Hâmid, Kuveyt: el-V'ayi'l-İslâmî, 1433/2012.
- Öznurhan, Halim. "İstilah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/575. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (ö. 606/1209). *el-Mahsûl fi ilmi'l-usûli'l-fıkıh*. thk. Cebbâr Feyâd el-'Alvânî. b.y: Müessesettü'r-Risâle, t.s.
- Riyâz, Muhammed. *Usûlü'l-fetvâ ve'l-kadâ fi'l-mezhebi'l-Mâlikî*. b.y.: y.y., 1996.
- Şelebî, Hamdî Abdülmü'im. *Delilü's-sâlik lil-müstalehât ve'l-esmâ fi'l-fıkhi'l-İmâm Mâlik*. Kahire: Mektebetü İbn Sinâ, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (öl. 1250/1834). *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki ilmi'l-usûl*. thk. Ebî Havs Sâmi b. el-'Arabî. Riyad: Dâru'l-Fedîle, 2000.
- ve'l-Îz, İbrâhîm. "Mâ Cerâ bihi'l-Amel İnde'l-Mâlikiyye". *Mecelletü'l-Fıkıh ve'l-Kânûn* 9 (2013): 146-151
- Yılmaz, Osman. *Endülüs Mâlikî Hukuk Geleneğinde Mezhep İçi İstidlal Yöntemi Olarak Mâ Cerâ Bihi'l-Amel Kavramı*. Sakarya Üniversitesi, Enstitü Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Zafirî, Meryem Muhammed Sâlih. *Mustalahât'l-mezâhibi'l-fıkhiyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2002.